

УДК 378:373.2:81.233

МАЙБУТНІМ ПЕДАГОГАМ ПРО ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В МОВЛЕННЕВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Товкач І.Є.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті викладено результати емпіричного дослідження індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників. Проаналізовано низку особливостей розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку у мовленнєвій діяльності; з'ясовано існування взаємозв'язку динаміки прояву між структурними компонентами пізнавальної активності у мовленнєвій діяльності дошкільників; розкрито психолого-педагогічні умови ефективного впливу на розвиток пізнавальної активності з урахуванням індивідуальних особливостей старших дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, психічний розвиток, дитина старшого дошкільного віку, індивідуальні особливості, індивідуалізація, диференціація, мовленнєва діяльність.

Постановка проблеми. Робота виконана в традиціях вітчизняної наукової школи, яка розглядає пізнавальну активність, як одну з важливих ознак особистісного становлення та розвитку дитини, де старший дошкільник вступає в життєво необхідні відносини з довкіллям і з людьми, що є основою засвоєння культурного досвіду людства, необхідною умовою формування розумових якостей, її самостійності, ініціативності, творчості. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває зазначена проблема індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників, оскільки її успішне розв'язання дає можливість суттєво підвищити ефективність дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел з теми дослідження дозволив констатувати активний інтерес дослідників до питань з даної проблеми, що були висвітлені в дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців: А. Адлера, Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, Е. Аркіна, Г. Балла, Д. Богоявленської та багатьох ін. Загальні положення про значення пізнавальної активності у дітей в сучасному освітньому процесі розглядаються у роботах українських дослідників: А. Богуш, О. Брежневої, С. Козачук, С. Ладивір, М. Марусинець, Л. Мар'яненко та ін., зокрема, про сутність індивідуальних відмінностей вольової поведінки дітей дошкільного віку (В. Котирло, С. Ладивір, Т. Піроженко, Л. Соловйова та ін.); психологічний зміст індивідуалізації та диференціації освітнього процесу (С. Максименко, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Ладивір, Т. Піроженко та ін.); експериментування (І. Біла, О. Дибіна, О. Поддяков, Е. Субботський та ін.); когнітивного стилю як характеристики індивідуальності (А. Палій, М. Смульсон, Н. Чепелева та ін.). Отже, пізнавальна активність є одним із важливих параметрів, що характеризує психічний розвиток дитини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо розробленими залишаються питання щодо характеристики психологічних особливостей пізнавальної активності; визначення комплексної системи оптимальних психолого-педагогічних умов розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкіль-

ного віку в процесі мовленнєвої діяльності; індивідуалізації та диференціації цього процесу.

Зокрема, беззаперечний зв'язок мислення та розвитку мовлення дозволяє розглядати індивідуальні особливості розвитку пізнавальної активності дитини старшого дошкільного віку в процесі мовленнєвої діяльності та реалізувати особистісно зорієнтований підхід у їх особистісному зростанні, оскільки стає можливим проведення розвивальної роботи з кожною конкретною дитиною, враховуючи її інтереси, можливості, нахили, розкриваючи її мовленнєві здібності.

Існує протиріччя між нагальною потребою розвитку пізнавальної активності старших дошкільників з урахуванням їх індивідуальних особливостей та відносним обмеженням використання засобів мовленнєвої діяльності з цією метою.

Мета статті. Головною метою цієї статті є охарактеризувати індивідуальні особливості розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку та обґрунтувати психолого-педагогічні умови підвищення ефективності її розвитку в мовленнєвій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Здійснено теоретико-методологічний аналіз стану досліджуваного феномену, описано вікові та індивідуальні особливості пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Ураховано беззаперечну багатовимірність трактування поняття «*пізнавальна активність*» та її наукового наповнення а) як *потреба* дитини в пізнавальній діяльності; б) як *здатність* цікавитися невідомим, виявляти *готовність* до розв'язання проблемних ситуацій, здійснювати елементарні мисленнєві дії; в) як *володіння* початковими формами дослідництва, експериментування, винахідництва; г) як *вміння* радіти від власних відкриттів (Л. Аристова, Ш. Амонашвілі, Л. Божович, Д. Богоявленська, І. Біла та ін.). Аналіз теоретичних підвалин проблеми пізнавальної активності дитини дозволив у проведеному дослідженні спрямувати подальший науковий пошук на виділення індивідуальних особливостей пізнавальної активності дітей зазначеного віку через виокремлення її структурних компонентів. Важливо при цьому зазначити про відсутність єдиного, загальноприйнятого підходу щодо розкриття критеріїв, показників та рівнів розвитку пізнавальної активності (Д. Бого-

явленська, О. Брежнева, Н. Горобаха, С. Козачук, С. Ладивір та ін.). З точки зору кількісного вимірювання зазвичай виділяються три рівні (високий, середній, низький), які й було представлено в нашій роботі. Але найважливішою метою є виділення *якісних показників*, що визначають індивідуальні особливості пізнавальної активності дошкільника.

Динаміка розвитку творчої пізнавальної активності вказує *беззаперечний зв'язок мислення та розвитку мовлення* і це дозволило не тільки розглядати індивідуальні особливості розвитку пізнавальної активності старшого дошкільника в процесі мовленнєвої діяльності, але й реалізувати на подальшому етапі експерименту особистісно зорієнтовану практику особистісного зростання дитини, оскільки надало можливість проводити розвивальну роботу з кожною конкретною дитиною, враховуючи її інтереси, можливості, нахили, розкривати її мовленнєві здібності.

Проведений аналіз взаємозв'язку проблеми пізнавальної активності та мовленнєвої діяльності довів перспективу означеного підходу до характеристики індивідуальних особливостей, оскільки пізнавальна активність дошкільника розвивається у *мовленнєвій діяльності*, що розуміється нами як єдність чуттєвого і смислового змісту з метою обміну інформацією, вираження своїх думок, намірів, бажань, почуттів; і як складовий елемент іншої цілеспрямованої діяльності (ігрової, пізнавальної тощо). Тому існує залежність розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку від мовлення, що висвітлювали у своїх дослідженнях С. Крігер, С. Ладивір, М. Лісіна, І. Литвиненко та ін. За останні роки українськими вченими (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмиковою, І. Карабаєвою, Л. Кондратенко, К. Крутій, Н. Луцан, І. Луценко, Т. Піроженко та ін.) виконані роботи, які суттєво збагатили практику мовленнєвого розвитку дошкільників.

Проведений аналіз дав можливість теоретично виділити індивідуальні особливості пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Підходячи до визначення поняття «індивідуальні особливості», уточнювали його через термін «відмінності» психічних процесів, станів, властивостей (природних і соціальних), які відрізняють дітей один від одного. Отже, поняття *«індивідуальні особливості пізнавальної активності старших дошкільників»* на етапі розвитку пізнавальної активності розуміємо як взаємозв'язок між структурними компонентами (емоційно-мотиваційним, процесуально-операційним, контрольно-оцінним) пізнавальної активності дошкільника в мовленнєвій діяльності. Вектор дослідження специфіки прояву особливостей між структурними компонентами пізнавальної активності старших дошкільників у диференціації емоційно-мотиваційних, процесуально-операційних та контрольно-оцінних ознак на її різних етапах є наскрізним, що пронизує всі компоненти структури пізнавальної активності, включаючи різні рівні індивідуальності дитини.

Нами обґрунтовано вибір психодіагностичного інструментарію, надано опис комплексу дослідницьких методик, з'ясовано критерії та показники сформованості пізнавальної активності старших дошкільників, викладено загальну про-

цедуру емпіричного дослідження та проаналізовано його результати.

Констатувальний етап дослідження проводився у період з 2011 р. по 2012 р. У дослідженні брали участь 130 дітей старшого дошкільного віку. У ролі експертів виступили 12 дорослих. Дослідження здійснювалося на базі Дошкільних закладів освіти № 147, 404, 63 м. Києва. Із урахуванням результатів аналізу наявних психодіагностичних методик для вивчення індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників у нашому дослідженні використано такі, модифіковані нами, методики: методика 1. «Бесіда» (М. Марусинець); методика 2. «Вибір навчальних завдань» (Н. Пророк); методика № 3 «Книжка» (І. Товкач); методика № 4 «Експертне оцінювання» (За методикою В. Юркевич, Е. Баранової); методика непрямої експрес-діагностики рівня психічного розвитку дошкільників (П. Мясоеда). Нами були визначені критерії та показники розвитку пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку в процесі мовленнєвої діяльності: 1. Емоційно-мотиваційний; 2. Процесуально-операційний (змістовий); 3. Контрольно-оцінний (результативний).

Одержані результати свідчать про те, що спостерігаються різні рівні розвитку пізнавальної активності старших дошкільників (низький, середній та високий) у мовленні. Кожному з рівнів дано психологічну характеристику стосовно груп досліджуваних. Згідно з отриманими даними під час дослідження був проведений аналіз процентного співвідношення досліджуваних дітей в 3-х експериментальних та 3-х контрольних групах відповідно до рівнів розвитку пізнавальної активності у процесі мовленнєвої діяльності до початку розвивальної роботи (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнями розвитку пізнавальної активності у мовленнєвій діяльності до початку розвивальної роботи (%)

Досліджувані групи	Рівні розвитку пізнавальної активності		
	Високий	Середній	Низький
група Е1% (к-ть дітей зазначеного віку 27)	3,71 (1)	62,96 (17)	33,33 (9)
група Е2% (к-ть дітей зазначеного віку 20)	25,00 (5)	65,00 (13)	10,00 (2)
група Е3% (к-ть дітей зазначеного віку 18)	16,67 (3)	77,77 (14)	5,56 (1)
група К1% (к-ть дітей зазначеного віку 15)	13,33 (2)	66,67 (10)	20,00 (3)
група К2% (к-ть дітей зазначеного віку 26)	0,00 (0)	96,15 (25)	3,85 (1)
група К3% (к-ть дітей зазначеного віку 24)	4,17 (1)	83,33 (20)	12,50 (3)

Отже, аналіз даних довів, що більшість старших дошкільників мали середній рівень розвитку пізнавальної активності в мовленнєвій діяльності (99 з 130 осіб. З них: 44 дитини з трьох експериментальних груп; 55 дітей з трьох контрольних груп). Низький рівень розвитку пізнавальної активності мали 19 дітей. З них: 12 дітей з трьох експериментальних груп; 7 дітей з трьох контрольних груп). Відповідно у найменшій кількості дітей спостерігався високий рівень,

яку демонстрували 12 з 130 осіб. Виявлено, що певний рівень розвитку пізнавальної активності співвідносився з відповідним рівнем прояву емоційно-мотиваційних, процесуально-операційних, контрольно-оцінних ознак пізнавальної активності в мовленнєвій діяльності.

Отримані дані свідчать про існування взаємозв'язку між рівнем та структурними компонентами пізнавальної активності у диференціації емоційно-мотиваційних, процесуально-операційних, контрольно-оцінних ознак у мовленнєвій діяльності дітей. Важливим є підтвердження про те, що виділені компоненти пізнавальної активності перебуваючи на різних рівнях її розвитку в процесі мовленнєвої діяльності, знаходяться як частини системи, у складних відносинах взаємозалежності і взаємовпливу. *Домінуюча позиція певного компонента в структурі пізнавальної активності як складної цілісної системи, свідчить про прояв індивідуальних особливостей пізнавальної активності в мовленнєвій діяльності дитини зазначеного віку.*

В цілому на етапі констатувального дослідження, виявлено зв'язок між рівнем розвитку пізнавальної активності з одного боку та диференціюванням рівнів прояву емоційно-мотиваційних, процесуально-операційних, контрольно-оцінних ознак пізнавальної активності дітей з другого, що дало можливість визначити шість підгруп пізнавальної активності досліджуваних за основними показниками її структурних компонентів у мовленнєвій діяльності. Характеристики кожної підгрупи **представляють індивідуальні особливості пізнавальної активності** дітей зазначеного віку в мовленнєвій діяльності. Так до **підгрупи I** увійшли діти з високим рівнем пізнавальної активності, з гармонійним поєднанням її структурних компонентів. Це найефективніша підгрупа дітей з творчим рівнем мовлення. До **підгрупи II** увійшли діти – з високим рівнем пізнавальної активності з домінуванням процесуально-операційного (динамічного) та контрольно-оцінного (результативного) компонентів з творчим рівнем мовлення. До **підгрупи III** – діти з середнім рівнем пізнавальної активності із домінуванням емоційно-мотиваційної (вольової) регуляції. У них інколи спостерігаються прояви словесної творчості (з незначною допомогою дорослого), але переважає мовлення на репродуктивному рівні. До **підгрупи IV** увійшли діти – з середнім рівнем пізнавальної активності з домінуванням процесуально-операційного (змістового) структурного компонента. У них є незначні прояви словесної творчості. До **підгрупи V** увійшли діти – з низьким рівнем пізнавальної ак-

тивності та дисгармонійними ознаками її структурних компонентів. Ці діти характеризуються використанням репродуктивних засобів відтворення мовленнєвих дій. До **підгрупи VI** увійшли діти – з низьким рівнем пізнавальної активності та дисгармонійними ознаками її структурних компонентів з пасивно-негативним відношенням до виконання завдань з репродуктивним рівнем мовлення. Згідно з отриманими даними під час дослідження був проведений аналіз процентного співвідношення досліджуваних дітей в 3-х експериментальних та 3-х контрольних групах відповідно до рівнів розвитку структурних компонентів, зважаючи на вікові та індивідуальні особливості пізнавальної активності дітей в процесі мовленнєвої діяльності (табл. 2) [2; 3].

Аналіз даних довів, що більшість дітей (31 особа) мали середній рівень розвитку пізнавальної активності та належали до **підгрупи III** з домінуванням емоційно-мотиваційного (вольового) компонента, де переважають характеристики мотиваційної, вольової, наполегливої поведінки; а найбільша кількість дітей (68 осіб) – належали до **підгрупи VI** з домінуванням процесуально-операційного (динамічного) компонента, що містить виражені психодинамічні ознаки, що мають прояв в зовнішній поведінковій формі. Гармонізація пізнавальної активності поєднує в собі гармонійні показники трьох основних компонентів: мотиваційного-емоційного, процесуально-операційного, контрольно-оцінного. Ознаки структурних компонентів пізнавальної активності свідчать про індивідуальні особливості дитини і дозволяють говорити про можливість її гармонізації через словесну творчість в мовленнєвій діяльності; а представлений дисгармонійних ознак розглядається як дисгармонізація пізнавальної активності дитини старшого дошкільного віку.

Обґрунтовано та експериментально перевірено психолого-педагогічні умови ефективного впливу на розвиток пізнавальної активності старших дошкільників з урахуванням її індивідуальних особливостей у мовленні. Узагальнення умов дозволяє представити їх як: 1) організаційно-методичні (зовнішні умови); 2) психологічні (внутрішні умови) до яких відносимо й підвищення рівня мовлення дітей: наявність інтересу та зацікавленості до змісту художнього тексту (загадки, вірша, казки); забезпечення взаємозв'язку щодо сприймання й розуміння художнього тексту дітьми та його ілюстрацій; наявність емоційно-позитивних стимулів у розповіданні дітьми зазначеного віку виступають найважливішими; раціональне поєднання різних форм роботи педагогів та психологів з дітьми зазначеного віку закладів дошкільної освіти.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за підгрупами до початку розвивальної роботи (%)

Досліджувані групи	Підгрупи					
	I	II	III	IV	V	VI
група E1% (к-ть дітей 27)	0,00 (0)	3,71 (1)	18,52 (5)	44,44 (12)	22,22 (6)	11,11 (3)
група E2% (к-ть дітей 20)	0,00 (0)	25,00 (5)	25,00 (5)	40,00 (8)	10,00 (2)	0,00 (0)
група E3% (к-ть дітей 18)	11,11 (2)	5,56 (1)	11,11 (2)	66,66 (12)	5,56 (1)	0,00 (0)
група K1% (к-ть дітей 15)	0,00 (0)	13,33 (2)	26,67 (4)	40,00 (6)	20,00 (3)	0,00 (0)
група K2% (к-ть дітей 26)	0,00 (0)	0,00 (0)	34,61 (9)	61,54 (16)	3,85 (1)	0,00 (0)
група K3% (к-ть дітей 24)	0,00 (0)	4,17 (1)	25,00 (6)	58,33 (14)	12,50 (3)	0,00 (0)

підгруп досліджуваних за основними показниками структурних компонентів пізнавальної активності у мовленнєвій діяльності, але й збалансувати, покращити та гармонізувати рівень розвитку пізнавальної активності та рівень розвитку мовлення дитини зазначеного віку.

Експериментальна перевірка психолого-педагогічних умов розвитку пізнавальної активності

старших дошкільників з урахуванням індивідуальних особливостей їх прояву у мовленнєвій діяльності дозволило обґрунтувати численні методичні рекомендації для вихователів, практичних психологів, батьків. Перспективами подальших досліджень є вдосконалення практичних підходів для розвитку творчої пізнавальної активності дитини дошкільного віку.

Список літератури:

1. Товкач І.Є. Формування пізнавальної активності старшого дошкільника у ході мовленнєвих занять / І.Є. Товкач // Молодий вчений. – 2014. – № 3(06), березень. – С. 103-106.
2. Товкач І.Є. Аналіз індивідуальних характеристик структури прояву пізнавальної активності старших дошкільників / І.Є. Товкач // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К., ТОВ «Срібна Хвиля», 2016. – Т. IV, вип. 12. – С. 145-155.
3. Товкач І.Є. Характеристика підгруп старших дошкільників за рівнями прояву пізнавальної активності та взаємозв'язку між її структурними компонентами в мовленнєвій діяльності / І.Є. Товкач // International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings, June 28-30, Kielce, 2016. – 188 pages. – P. 136-140.

Товкач І.Є.

Київський університет імені Бориса Грінченка

БУДУЩИМ ПЕДАГОГАМ ОБ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ В РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье представлено результаты эмпирического исследования индивидуальных особенностей познавательной активности старших дошкольников. Проанализировано особенности развития познавательной активности детей дошкольного возраста; установлено существование взаимосвязи динамики проявления между структурными компонентами познавательной активности в речевой деятельности дошкольников; раскрыто психолого-педагогические условия эффективного влияния на развитие познавательной активности с учетом индивидуальных особенностей старших дошкольников в речевой деятельности.

Ключевые слова: активность, познавательная активность, психическое развитие, ребенок старшего дошкольного возраста, индивидуальные особенности, индивидуализация, дифференциация, речевая деятельность.

Tovkach I.Ye.

Boris Grinchenko Kyiv University

TO FUTURE TEACHERS ABOUT INDIVIDUAL FEATURES OF COGNITIVE ACTIVITY OF PRESCHOOLERS' IN SPEECH ACTIVITY

Summary

The range of different cognitive activity features of preschool children in the speech activity process is analysed. The existence of the relationship between the dynamics of the manifestation of structural components of cognitive activity in speech of preschool children is found out by the author. Psychological-pedagogical conditions of effective influence on the development of preschoolers' cognitive activity with taking into account the individual characteristics of preschoolers in speech and ways of these conditions implementing into the practice of pre-school education establishments were theoretically grounded and tested. During the implementation of the tasks confirmed the authenticity of the hypothesis.

Keywords: activity, cognitive activity, mental development, a child under school age (a preschooler), personality, individualisation, differentiation, speech activity.